

من المعاجم العامة إلى دراسة اللهجات واللكنات التركمانية العراقية: بانوراما المرحلة الحديثة للعمل
المعجمي في التركية التركمانية العراقية

أ.م.د. راويار عباس جعفر الجباري

جامعة كركوك، كلية التربية للعلوم الإنسانية، قسم اللغة التركية،

rawyarjabbari@uokirkuk.edu.iq

(ORCID ID: 0000- 0001-7235- 4367).

المستخلص:

لا تقتصر المعاجم على توثيق الثروة اللغوية للغة فحسب، بل تُعد أيضاً من أهم المراجع التي تمثل الذاكرة الثقافية والهوية المجتمعية للناطقين بها. وتهدف هذه الدراسة إلى تناول المؤلفات التي أنجزت في إطار تقاليد كتابة وتأليف المعاجم لدى تركمان العراق خلال الفترة الممتدة بين سنوات 1981-2025، وذلك من منظور شامل ومتكامل. وخلال مسار الدراسة، جرى تحديد أحد عشر (11) عملاً أساسياً، تمتد موضوعاتها من اللغة العامة إلى اللهجات واللكنات المحلية، ومن المصطلحات التقنية إلى الدراسات التربوية، ثم خضعت هذه الأعمال للتحليل من الجوانب الزمنية والمنهجية والبنائية. وتُظهر نتائج الدراسة أن علم كتابة أو تأليف المعاجم لدى تركمان العراق قد حقق تقدماً ملحوظاً بفضل الجهود الفردية، إلا أنه لا يزال يعاني من مشكلات جدية تتعلق بعدم التوافق الإملائي وغياب التوحيد القياسي بين المنشورات الرسمية والأكاديمية. كما خلصت الدراسة إلى أن الدراسات اللغوية أو اللكنوية التي شهدت زخماً متزايداً في السنوات الأخيرة، إلى جانب إحياء النصوص الكلاسيكية التي ساهمت في الحفاظ على التركية التركمانية العراقية (اللهجة التركمانية العراقية) وبالتالي صونها على أسس علمية.

الكلمات المفتاحية: تركمان العراق، علم المعاجم، سياسة اللغة، مشكلة الأبجدية.

Genel Sözlükten Ağız Araştırmalarına: Irak Türkmen Türkçesi

Sözlükçülüğünün Modern Dönem Panoraması

Doç. Dr. Rawyar Abbas Jaafar al-Jabbari

Özet

Sözlükler, bir dilin söz varlığını kayıt altına almanın ötesinde, o dili konuşan toplumun kültürel belleğini ve kimliksel varlığını temsil eden temel başvuru kaynaklarıdır. Bu çalışma, 1981-2025 yılları arasında Irak Türkmen sözlükçülüğün geleneği kapsamında üretilen eserleri bütüncül bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma sürecinde; genel dilden yerel ağızlara, teknik terminolojiden pedagojik çalışmalara kadar uzanan toplam (11) temel eser tespit edilmiş; bu eserler kronolojik, metodolojik ve yapısal yönleriyle analize tabi tutulmuştur. Çalışmanın bulguları, Irak Türkmen leksikografisinin bireysel çabalarla önemli bir mesafe katettiğini, ancak resmî ve akademik yayınlar arasında ciddi bir ortografik uyumsuzluk ve standartlaşma sorunu yaşandığını ortaya koymaktadır. Özellikle son yıllarda ivme kazanan diyalektolojik çalışmaların ve klasik metin ihyalarının, Irak Türkmen Türkçesinin (Irak Türkmen Ağzının) bilimsel zeminde korunması açısından hayati bir işlev gördüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Irak Türkmenleri, Sözlükbilim, Dil Politikası, Alfabe Sorunu.

Asst. Prof. Dr. Rawyar Abbas Jaafar al-Jabbari, Kirkuk University, Faculty of Humanities Education, Department of Turkish Language, rawyarjabbari@uokirkuk.edu.iq (ORCID ID: 0000- 0001-7235- 4367).

From General Dictionaries to Dialect Studies: A Modern Panorama of Iraqi Turkmen Turkish Lexicography

Abstract

Dictionaries are fundamental reference sources that represent the cultural memory and identity of the community that speaks a language, beyond merely recording the vocabulary of that language. This study aims to examine the works produced within the tradition of Iraqi Turkmen lexicography between 1981 and 2025 from a comprehensive perspective. During the research process, a total of (11) fundamental works were identified, ranging from general language to local dialects, technical terminology to pedagogical studies; these works were analyzed in terms of their chronological, methodological, and structural aspects. The findings of the study reveal that Iraqi Turkmen lexicography has made significant progress through individual efforts, but that there is a serious problem of orthographic inconsistency and standardization between official and academic publications. It has been concluded that dialectological studies and the revival of classical texts, which have gained momentum in recent years, play a vital role in preserving Iraqi Turkmen Turkish on a scientific basis.

Keywords: Iraqi Turkmen, Lexicography, Language Policy, Alphabet Problem.

Giriş

Dil, bir toplumun tarihsel derinliğini, kültürel hafızasını ve kolektif kimliğini muhafaza eden en dinamik yapıdır. Türk dünyasının kadim coğrafyalarından biri olan Irak'ta Türkmen varlığı, yüzyıllardır bu coğrafyanın sosyokültürel dokusunu zenginleştiren temel unsurlardan biridir. Irak Türkmen Türkçesi (Irak Türkmen Ağzı), tarihsel süreç içerisinde bölgedeki diğer dillerle etkileşim kurarken kendi özgün ses ve anlam dünyasını korumayı başarmıştır. Bu korunma ve gelişim sürecinin en somut belgeleri ise hiç şüphesiz sözlüklerdir. Leksikografi (sözlükbilimi) çalışmaları, bir dilin envanterini çıkarmakla kalmaz; aynı zamanda o dilin standartlaşma çabalarını, akademik kapasitesini ve toplumsal statüsünü de yansıtır.

Irak Türkmen sözlükçülüğü, kökleri 11. yüzyılda Bağdat'ta kaleme alınan ve Türk sözlükçülük geleneğinin "ana paradigması" kabul edilen Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserine kadar uzanan köklü bir mirasa dayanmaktadır. Ancak bu köklü mirasın modern anlamda bir disipline dönüşmesi ve sistemli eserlerin verilmesi, özellikle 20. yüzyılın son çeyreği ile 21. yüzyılın başlarında ivme kazanmıştır. 1981 yılında yayımlanan ilk resmî nitelikli genel sözlükten günümüze kadar geçen 45 yıla yakın sürede, Irak Türkmen leksikografisi; genel dil sözlüklerinden diyalektolojik derlemelere, pedagojik araçlardan teknik terminoloji çalışmalarına kadar geniş bir yelpazede eserler üretmiştir.

Bu makalenin temel amacı, 1981-2025 yılları arasında Irak Türkmenleri tarafından hazırlanan veya Irak Türkmen Türkçesini konu alan sözlükleri kronolojik, metodolojik ve yapısal bir perspektifle incelemektir. Çalışma

kapsamında, tespit edilen (11) temel eser; kullanılan alfabe sistemleri (ortografi), madde başı seçimleri, hedef kitleleri ve leksikografik nitelikleri bakımından eleştirel bir analize tabi tutulmuştur. Özellikle devlet eliyle hazırlanan yayınlar ile bireysel/ akademik girişimler arasındaki yöntem farklılıkları, Irak Türkmen Türkçesinin standartlaşma sancıları ve alfabe tercihlerindeki ikilikler makalenin temel izleklerini oluşturmaktadır. Bu inceleme, Irak Türkmen sözlükçülüğünün geçirdiği evrimi ortaya koymanın yanı sıra, gelecekte hazırlanacak daha kapsamlı ve standartlaştırılmış sözlük çalışmaları için bilimsel bir zemin ve yol haritası sunmayı hedeflemektedir.

Dilin leksik envanterini sistematik bir biçimde bir araya getiren sözlükler; literatürde *ferheng*, *kamus*, *lügât*, *mu'cem*, *tühfe* veya *dictionary* gibi farklı terminolojik karşılıklarla anılsa da temelde bir dilin semantik (anlamsal) ve morfolojik (yapısal) zenginliğini kayıt altına alan temel referans kaynaklarıdır. Bu eserler, bir dilin tüm söz varlığını veya belirli bir döneme ait terminolojik birikimi alfabetik bir düzen (macro-structure) içerisinde sunarak, birimlerin anlamlarını açıklar veya diller arası eşdeğerlikleri kurar (Kazancı, 2022: 204). Sözlükçülük (leksikografi) geleneğinde, bir maddenin semantik derinliği genellikle en temel anlamın ilk sırada verilmesiyle yapılandırılırken, alfabetik dizilim kullanıcıya sistematik bir erişim imkânı sağlar.

Türk sözlükçülük geleneğinin mihenk taşı kabul edilen Kâşgarlı Mahmud'un 1072-1074 yılları arasında Bağdat'ta kaleme aldığı *Dîvânu Lugâti't-Türk*, yalnızca bir dil hazinesi değil, aynı zamanda Türk kültür coğrafyasının ilk kapsamlı etnografik ve dilbilimsel belgesidir (Mahmut, 1990: 1). Bu köklü geleneğin günümüzdeki yansımaları, özellikle Irak coğrafyasındaki Irak Türkmen literatüründe somut bir karşılık bulmaktadır. Nitekim yapılan incelemeler, Türk dilinin tarihsel derinliğini kanıtlayan otograf sözlüklerin varlığını ortaya koymaktadır. Muhsin Hasan Ali'nin *Irak El Yazmaları Kurumunda Türk Dilbilimsel Otografları* adlı eseri ve Mehmet Ömer Kazancı'nın *Irak Türkmen Edebiyatı Tarihinden Kadife Yapraklar Araştırmalar ve El Yazmaları* başlıklı çalışmalarına göre Irak El Yazmaları Kurumu'nda (20)'de fazla Türkçe-Arapça-Farsça otograf sözlük bulunmaktadır. Tarafımızca gerçekleştirilen saha araştırmaları ve kurumsal ziyaretler neticesinde, bu koleksiyona ek olarak (10)'dan fazla Türkçe-Kürtçe otograf sözlüğün mevcudiyeti de kanıtlanmıştır.

Kazancı'nın (2025: 46) "Her geçen gün Türkmen kitaplığına yeni bir eser ekleniyor" tespitiyle paralellik gösteren bu gelişim süreci, özellikle 1981-2025 yılları arasını kapsayan 44 yıllık periyotta ivme kazanmıştır. Bu süreçte tespit edilen (11) farklı sözlük, Irak Türkmen sözlükçülüğünün tarihsel evrimini ve dilsel modernleşme çabalarını temsil etmesi bakımından kritik öneme sahiptir. Söz konusu eserlerin kronolojik dökümü şu şekildedir:

S	Müellif(ler)	Sözlük Adı	Baskı	Basım Tarihi	Basım Yeri	Sayfa Sayı	Öne Çıkan Özellik
---	--------------	------------	-------	--------------	------------	------------	-------------------

						ISI	
1	İbrahim Dakuki Abdullatif Benderoğlu Muhammet Hurşit Dakuklu	<i>Türkçe-Arapça Sözlüğü I-IV</i>	1. baskı	31 Ağustos 1981	Bağdat	609	Dört ciltlik kapsamlı genel sözlük.
			1. baskı	1981	Bağdat	334	
			1. baskı	1982	Bağdat	614	
			1. baskı	1982	Bağdat	590	
2	Habib Hürmüzlü	<i>Kerkük Türkçesi Sözlüğü</i>	1. baskı	2003	İstanbul	383	Diyalektol ojik odaklı ilk çalışma.
3	Mehmet Hurşit Dakuklu Mevlit Taha Kayacı Necat Şükür Kevser Hasan Kevser Rıza	<i>Temel Okul Sözlüğü (İlkokul Birinci Sınıf İçin)</i>	1. baskı	2004	Erbil	80	Pedagojik amaçlı sözlükçülü k.
4	Hidâyet Kemâl Bayatlı	<i>Kemâl Türkçe- Arapça Ansiklopedik Sözlük</i>	1. baskı	Ocak 2011	İstanbul	574	Ansiklope dik ve hacimli içerik.
5	Ata Terzibaşı	<i>Kerkük Ağzı Türkmençe Sözlük I-II</i>	1. baskı	2011	Kerkük	287	Ağız araştırmala rında otorite eser.
			1. baskı	2013	Kerkük	499	
6	Hüseyin Yare Ahmet el- Caf Kudret Latif Mahmut Deniz Mustafa Tevfik Sirvan Kadir Hacı Raviye Burhan Edhem Nibras Taha Ahmet	<i>Aynur Sozlüğü (İngilizce, Arapça- Türkmençe)</i>	1. baskı	2013	Bağdat	547	Çok dilli (trilingual) yaklaşım.
7	Habib Hürmüzlü	<i>Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü</i>	2. baskı	2013	Kerkük	340	Güncellen miş 2. baskı.
8	Osman Ernay	<i>Türkçe-Arapça (Fen Terimleri Sözlüğü)</i>	1. baskı	2013	Kerkük	94	Tematik/ Bilimsel terminoloji .
9	Ata Terzibaşı	<i>Kerkük Ağzı Türkmençe Sözlük I-III</i>	1. baskı	18 Haziran 2015	Kerkük	643	Genişletil miş ve tamamlan mış külliyat.
		<i>Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük I-III (Haz. Necat Kevseroğlu)</i>	1. baskı	2024	Erbil	141 9	
10	Ekber Ahmet Kasap	<i>Türkmençe Sözlükler (Altınköprü'de Türkmen Şivesi)</i>	1. baskı	2024	Kerkük	179	Yerel ağız mikro- analizi.
11	Rıza Çolakoğlu	<i>Telafer Ağzı Sözlüğü</i>	1. baskı	Haziran 2024	Ankara	192	Bölgesel varyant kaydı.
12	Kerküklü Hacı Abdullah Sâfi	<i>Lugat-ı Türkiye (Haz. Önder Saatçi ve Necat Kevseroğlu)</i>	1. baskı	Ekim 2024	İstanbul	416	Klasik mirasın ihyası.
13	Muhammet Ali Şerif	<i>Irak Türkmen</i>	Hâlâ Basılmamıştır. Irak Türkmen kültüründe “bu ikilemelerin unutulmaması, günlük				Spesifik dilbilimsel yapı odağı.

		<i>Türkçesinde İkilemeler</i>	kullanımda yerini koruması ve hafızalarda canlı tutulması amacıyla bir araya getirip sözlük formatında kaydetmeyi hedefliyorum” (Şahsi görüşme; 9 Ekim 2025).	
--	--	-----------------------------------	---	--

Yukarıdaki şemada Irak Türkmen Sözlükbilimi çalışmaları kapsamında tespit edilebilen (11) eser sıralanmıştır. Prof. Dr. Muhammet Ali Şerif’in henüz basılmamış olan *Irak Türkmen Türkçesinde İkilemeler* adlı sözlüğü hariç basılan (10) sözlükten biri, *Türkçe-Arapça Sözlüğü I-IV* adlı eserdir.

1) Irak Türkmen Sözlükbiliminde Öncü Bir Teşebbüs: Türkçe-Arapça Sözlüğü (I-IV):

Irak Türkmen sözlükçülük geleneği kapsamında tespit edilen (11) temel çalışma içerisinde, kronolojik ve hacimsel olarak merkezî bir konuma sahip olan ilk eser, 1981-1982 yıllarında Bağdat’ta neşredilen dört ciltlik *Türkçe-Arapça Sözlüğü I-IV*’dür. İbrahim Dakuki, Abdullatif Benderoğlu ve Muhammet Hurşit Dakuklu’dan oluşan yetkin bir heyet tarafından hazırlanan bu çalışma, Irak’taki Türkmen varlığının dilsel kodifikasyonu açısından bir dönüm noktası teşkil eder. Bu sözlüğün bütün ciltleri aynı heyet tarafından basılmış olup Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, Türkmen Kültür Müdürlüğü tarafından basılmıştır. Eserin metodolojik ve fiziksel yapısı ciltler bazında şu şekilde kategorize edilebilir:

❖ **I. Cilt (31 Ağustos 1981):** A-E harf aralığını kapsayan (609) sayfalık bu açılış cildi, Kültür ve Tanıtma Bakanlığı, Türkmen Kültür Müdürlüğü bünyesinde yayımlanmıştır.

❖ **II. Cilt (1981):** F-J harflerini içeren (334) sayfalık bu bölüm, aynı yıl içerisinde yayımlanarak serinin sürekliliğini sağlamıştır.

❖ **III. Cilt (1982):** K-P harf aralığını ihtiva eden (614) sayfalık bu hacimli cilt, sözlüğün orta aksını oluşturur.

❖ **IV. Cilt (1982):** R-Z harflerini kapsayan (590) sayfalık nihai cilt ile eser tamamlanmıştır.

Söz konusu dört ciltlik külliyat, yalnızca bir kelime listesi sunmakla kalmayıp, beraberinde getirdiği yapısal özelliklerle bilimsel bir disiplin sergiler. Her ciltte ortak olarak yer alan “el-Mukaddime (Önsöz), Türkçe ABECESİ, الرموز المستعملة, ve Türkçede En Çok Kullanılan Kısaltmalar” bölümleri, eserin kullanıcı dostu ve akademik bir makro yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Eserin en dikkat çekici yönü, her dört ciltte de **çift alfabeli sunum tekniğini** kullanmasıdır. Eserde ilk önce kelime ve kelimelerin anlamları standart Türkiye Türkçesi (Latin alfabesi) ile verilmiştir. Hemen ardından altında Arap harfli transkripsiyonları sunulmuştur. Örneğin; “Bohça بوهچا” (1981: 252) örneğinde görüldüğü üzere bu yöntem, hem modern Türk alfabesine bir geçiş köprüsü kurmakta hem de bölgedeki geleneksel okur kitlesiyle bağını muhafaza etmektedir. Bu durum, dönemin Irak Türkmen aydınlarının dil politikalarındaki kuşatıcı yaklaşımını yansıtmaları bakımından sosyolengüistik bir öneme sahiptir.

2) Diyalektolojik Bir Kırılma Noktası: Habib Hürmüzlü ve Kerkük Türkçesi Sözlüğü:

1981 yılındaki ilk kapsamlı sözlük çalışmasının ardından yaşanan 22 yıllık akademik durağanlık, 2003 yılında hukukçu ve araştırmacı Habib Hürmüzlü tarafından kırılmıştır. İstanbul'da Kerkük Vakfı aracılığıyla yayımlanan *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*, Irak Türkmen leksikografisinde “genel dilden” “bölgesel ağza” yönelimin ilk modern örneğini teşkil eder. Eserin ikinci baskısı ise 2013 yılında Kerkük'te Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yayınları tarafından *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü* başlığıyla yeniden okura sunulmuştur. Böylece eser daha yerel bir kurumsal kimlik altında yeniden üretilmiştir.

Sözlüğün yapısal kurgusu, bir ön sözlükten ziyade kapsamlı bir dil araştırması niteliği taşımaktadır. Eser; transkripsiyon işaretleri, dilbilgisi özellikleri ve diyalektolojik verilerin sunulduğu teorik bir girişin ardından sözlük bölümüne geçmektedir. (340) sayfalık sözlük “Araştırmada Kullanılan Transkripsiyon İşaretleri”, “Kısaltmalar”, “Yöre Adları ve Kısaltmaları”, “İkinci Baskı İçin Sunuş”, “İkinci Baskının Önsözü”, “Birinci Baskı İçin Sunuş”, “Birinci Baskının Önsözü”, “Giriş”, “Birinci Bölüm: Dilbilgisi ve Dil Özellikleri”, “İkinci Bölüm: Sözlük” (Hürmüzlü; 53-336) ve son olarak “Kaynaklar” şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Bu tasarım, eserin yalnızca kelime karşılığı veren bir sözlük değil, aynı zamanda **betimsel bir dilbilgisi** rehberi olduğuna işaret etmektedir.

Eserin en dikkat çekici ve analize muhtaç yönü, kullanılan alfabenin hem Türkiye Türkçesi standartlarından hem de Irak'taki resmî Irak Türkmen Türkçesinin alfabesinden farklılaşmasıdır. Sözlüğün özgün ortografik tercihi şu şekildedir: “A, ‘:ع, B, C, Ç, D, E, F, G, Ğ, .H, X, I, İ, K, Q, L, M, N, O, Ö, P, R, S, Ş, T, Ü, V, Y, Z”. *Aynur Sözlüğü* ve *Telafer Ağzı Sözlüğü* ile benzerlik gösteren bu ortografik tercih, bir “standart dışılık” olmaktan ziyade, bölge ağzının karakteristik seslerini kayıt altına alma amacına matuf bir **fonetik transkripsiyon** uygulamasıdır. Örneğin;

- ❖ “**aba**” (2013: 69) örneğindeki kalın “ayn” sesi,
- ❖ “**Xâs**” (2013: 171) ve “**Vaxt**” (2013: 317) örneklerindeki hırıltılı velar sürtünmeli hırıltılı “h” sesi,

- ❖ “**Qaz**” (2013: 201) örneğindeki kalın “ka” sesi,

Irak Türkmen Türkçesinin tarihsel ve fonetik mirasını koruma çabasının dilbilimsel tezahürleridir. Yazarın “Kaynaklar” bölümünde hem yazılı literatüre hem de şifahi (sözlü) kaynaklara atıf yapması, çalışmanın **saha araştırması** disipliniyle tahkim edildiğini göstermektedir.

3) Eğitim Odaklı Leksikografi: Temel Okul Sözlüğü:

Irak Türkmen sözlükçülüğünde genel ve diyalektolojik çalışmaların yanı sıra, pedagojik ihtiyaçlara yanıt vermek amacıyla hazırlanan *Temel Okul Sözlüğü* (*İlkokul Birinci Sınıf İçin*), 2004 yılında Erbil'de neşredilmiştir. Irak Türkmen Cephesi, Kültür Müdürlüğü Yayınları tarafından yayımlanan bu eser; Mehmet

Hurşit Dakuklu, Mevlit Taha Kayacı, Necat Şükür Kevser ve Hasan Kevser Rıza'dan oluşan kolektif bir heyetin ürünüdür.

(80) sayfadan oluşan bu çalışma, leksikografik verinin çocuk seviyesine indirildiği “mikro” ölçekli bir üründür. Eserin girişinde yer alan “Mukaddime”, hazırlık sürecini ve amacını üç temel madde ile açıklayarak sözlüğün işlevsel sınırlarını belirlemektedir. Alfabetik bir düzende (A-Z) kurgulanan sözlük bölümünde, söz varlığının seçiminde **pedagojik bir elemeye** gidildiği görülmektedir.

Tespit edilen dikkat çekici bir husus; "V" harfinin yalnızca "**Varlık-وجود**" ve "Z" harfinin ise sadece "**Zavallı-المسكين**" sözcükleriyle temsil edilmesidir. Bu durum, akademik bir eksiklikten ziyade, ilkökul birinci sınıf düzeyindeki bir öğrencinin temel kelime dağarcığını merkeze alan, semantik karmaşadan kaçınan ve öğrenciyi birincil öncelikli kavramlarla tanıştırmayı amaçlayan bir “seçmeci sözlükçülük” örneğidir. Sözcüklerin karşılıklarının verilmesinde kullanılan net ve yalın dil, eserin eğitimsel işlevini pekiştirmektedir.

4) Ansiklopedik Bir Hazine: Prof. Dr. Hidâyet Kemâl Bayatlı ve "**Kemâl**" Sözlüğü:

Irak Türkmen sözlükçülük literatüründe akademik titizliği ve kapsamıyla öne çıkan *Kemâl Türkçe-Arapça Ansiklopedik Sözlük*, Prof. Dr. Hidâyet Kemâl Bayatlı tarafından kaleme alınmış ve 2011 yılı ocak ayında İstanbul'da neşredilmiştir. (574) sayfalık bu hacimli çalışma, leksikografik veriyi ansiklopedik bir derinlikle harmanlaması bakımından disiplinler arası bir nitelik taşır. Müellif tarafından dört ana bölüme ayrılan eserin kurgusu, teorik hazırlıktan teknik terminolojiye uzanan bir yelpazeye sahiptir:

❖ **Kavramsal ve Gramatik Giriş:** Birinci bölüm; “Sunuş”, “Önsöz” ve “Dilbilgisi” alt başlıklarından oluşmuştur. Yazar bu başlıkların her birini Türkçe-Arapça çift dilli olarak sunarak kullanıcıyı sözlüğün metodolojik arka planına hazırlar.

❖ **Ana Korpus (Leksik Birimler):** Eserin (559) sayfalık devasa ikinci bölümü, "A"dan "Z"ye alfabetik dizilimle kurgulanan ana sözlük metnini oluşturur. Bu bölümün hacmi, eserin Türkçenin söz varlığını Arapça karşılıklarıyla ne denli geniş bir skalada ele aldığıнын göstergesidir.

❖ **Teknik ve Uygulamalı Leksikografi:** Üçüncü bölüm ve devamındaki ekler, esere asıl “ansiklopedik” vasfını kazandıran kısımdır. Burada yer alan "Bazı Askeri Terimler (Türkçe-Arapça)", "Askeri Rütbelere" ve "Türkçede Kullanılan Kısaltmalar" gibi alt başlıklar, çalışmanın teknik terminoloji üretimindeki iddialı konumunu perçinlemektedir.

Eserin sonunda yer alan Türkçe ve Türkçe dışı (Arapça) “Kaynaklar”, “المصادر”, “التركية وغير التركية”, “نهاية القاموس”, “نهاية الكتاب”, ile “Nihâyetü'l-Kâmûs” gibi ifadeler, çalışmanın klasik İslam sözlükçülük geleneği (kamus geleneği) ile modern dilbilim yöntemleri arasında kurduğu köprüyü simgeler. Bayatlı'nın bu eseri hem standart dilin korunması hem de özel alan terminolojisinin tespiti açısından Irak Türkmen çalışmaları için vazgeçilmez bir referans noktasıdır.

5) Irak Türkmen Diyalektolojisinin Magnum Opusu: Ata Terzibaşı'nın Külliyyatı:

Irak Türkmen sözlükçülük tarihinde bir dönüm noktası kabul edilen *Kerkük Ağzı Türkmençe Sözlük*, duayen araştırmacı Ata Terzibaşı'nın onlarca yıllık birikiminin semeresidir. Üç cilt hâlinde tasarlanan bu eser, Kerkük ağzının kelime zenginliğini etimolojik ve fonetik boyutlarıyla kayıt altına almaktadır.

❖ **I. Cilt (2011):** (287) sayfalık bu açılış cildi, yalnızca "A" harfini kapsamıyla eserin ne denli derinlikli bir madde başı listesine sahip olduğunun ipuçlarını verir. Müellifin esere Kur'an-ı Kerim'den bir ayet ve transkripsiyon alfabesiyle başlaması, çalışmanın manevi temelleri ile bilimsel metodolojisini bir arada kullandığını gösterir. 2011 yılında Endülüs Basımevi tarafından basılan bu cilt sözlük kısmından önce "Önsöz", "Çevirme Yazı Alfabesi" ve "Bazı Mülahazalar" başlıklarını sunmaktadır. Sözlük kısmı bitiminde ise "Yanlış ve Doğru Cetveli" bulunur ve eser tamamlanır. Burada kelimelerin doğru ve yanlış yazılış biçimleri gösterilir. Örneğin, "arzu (أرزو)" (Terzibaşı; 2011: 40) sözcüğünün yazılışı doğru ve yanlış olarak gösterilir.

❖ **II. Cilt (2013):** (B-D) harflerini kapsayan (449) sayfalık bu ciltte, müellifin "Mülahaaza" başlığı altında sunduğu metodolojik notlar, sözlük birimlerinin kullanım bağlamlarına dair kritik bilgiler sunar.

❖ **III. Cilt (2015):** (643) sayfa ile külliyyatın en hacimli kısmı olan bu bölüm; (T, ث) (Peltek Se), (C) ve (Ç) harflerini ihtiva eder. "Sonuç Çıkıntısı" ifadesiyle nihayete eren bu cilt, Irak Türkmen ağzındaki peltek seslerin ve arkaik unsurların tespiti açısından eşsizdir. Örneğin; "te'viz (تعويض)" (Terzibaşı, 2015: 544) gibi kelimeler, ağzındaki Arapça kökenli unsurların fonetik değişimini izlemek adına somut veriler sunar.

Terzibaşı'nın vefatının ardından, araştırmacı ve tarihçi Necat Kevseroğlu'nun titiz çalışmalarıyla bir araya getirilen *Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük I-III* tıpkıbasımı, 2024 yılında Erbil'de okurla buluşmuştur. Toplam (1419) sayfadan oluşan bu devasa hacim, bölge sözlükçülüğünün geldiği en üst seviyeyi temsil eder. Kevseroğlu'nun eklediği "Ata Terzibaşı'nın Hayatı ve Eserleri" bölümü, eseri yalnızca bir sözlük olmaktan çıkarıp, müellifin entelektüel mirasını belgeleyen bir **bibliyografik kaynağa** dönüştürmüştür.

6) Resmî Yayınlarda Standartlaşma Sorunu: Aynur Sözlüğü:

Irak Cumhuriyeti, Eğitim Bakanlığı tarafından 2013 yılında yayımlanan *Aynur Sözlüğü (İngilizce-Arapça-Türkmençe)*, 1981 yılındaki ilk resmî sözlük teşebbüsünden tam 32 yıl sonra devlet eliyle basılan ikinci eser olması bakımından sembolik bir öneme sahiptir. Hüseyin Yare Ahmed Alcaf, Kudret Latif Mahmud, Deniz Mustafa Tevfik, Sirvan Kadir Hac, Raviye Burhan Adham ve Nibras Taha Ahmed'den oluşan altı kişilik geniş bir yazarlar komitesi tarafından hazırlanan (547) sayfalık bu çalışma, çok dilli yapısıyla modern eğitim ihtiyaçlarına yanıt vermeyi amaçlamaktadır.

Eserin metodolojik açıdan en tartışmalı yönü, tercih edilen alfabe sistemidir. Sözlükte kullanılan; "Q, W, X" gibi harfleri de içeren (26) harflik dizi ne

standart Türkiye Türkçesiyle ne de Irak Türkmenlerinin ve resmî kurumlarının (Türkmen Kültür Müdürlüğü gibi) kabul ettiği yerleşik alfabeye örtüşmektedir. Bu durum, resmî düzeyde basılan bir eserde **"ortografik standartlaşma"** krizinin yaşandığını ve merkezî otoritenin Irak Türkmen Türkçesinin özgün fonetik ve yazım kuralları üzerinde yeterli bir denetim mekanizması kuramadığını göstermektedir.

Söz konusu alfabetik tercih, Irak Türkmen Türkçesinin tarihsel gelişiminden ve dilsel normlarından ziyade, İngilizce ve Arapça ile kurulan pragmatik bir etkileşimin ürünü olarak değerlendirilebilir. Devletin resmî bir yayını olmasına rağmen yerleşik normlara "aykırı" bu tutum, Irak'taki Türkmen sözlükçülüğünde bir **"yöntem ve kimlik dağınıklığı"** yaşandığının leksikografik kanıtıdır.

7) Tematik Sözlükçülükte Bir İlk: Türkçe-Arapça Fen Terimleri Sözlüğü:

Irak Türkmen sözlükçülüğünde genel dil sözlüklerinden uzmanlık alan sözlüklerine geçişin ilk örneğini teşkil eden *Türkçe-Arapça Fen Terimleri Sözlüğü*, 2013 yılında Osman Ernay tarafından yayımlanmıştır. Kerkük'te Fuzuli Basım ve Yayınevi tarafından tamamı renkli bir şekilde yayımlanan (94) sayfalık bu çalışma, fen bilimleri terminolojisini Irak Türkmen literatürüne kazandırma çabasıyla "tekil" bir konuma sahiptir. Bununla birlikte metodolojik açıdan pek çok **leksikografik zaafiyeti** bünyesinde barındırmaktadır.

Bahsi geçen sözlükte hangi yöntemlerin kullanıldığı veya hangi sözlükbilim yaklaşımına göre hazırlandığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. Eserin en dikkat çekici yönü, akademik bir yayının vazgeçilmez unsurları olan ön söz, sunuş, metodoloji açıklaması ve kaynakça gibi bölümlerden tamamen mahrum olmasıdır. Eseri hazırlayanın özgeçmişi de eserde bulunmamaktadır. Müellifin hazırlık sürecine, bu süreçteki karşılaştığı zorluklar veya yararlandığı kaynaklara dair hiçbir bilginin bulunmaması, eserin bilimsel bir heyet denetiminden geçmeksizin, bireysel bir inisiyatifle hazırlandığına işaret eder. Sözlüğün alfabetik dizilimi (micro-structure), standart sözlükçülük ilkeleriyle çelişen bir tablo sunmaktadır:

❖ **Harf Birleştirmeleri:** "O-Ö", "U-Ü" ve "Y-Z" gibi farklı fonemlerin (sesbirimlerin) tek bir başlık altında toplanması, kullanıcı dostu bir erişim mimarisinden yoksundur.

❖ **Kayıp Harf Sorunu:** Türkçenin temel seslerinden biri olan "Ş" harfinin bağımsız veya bağlı bir başlık olarak eserde yer almaması, terminolojik kapsayıcılık açısından ciddi bir eksikliklerdir.

❖ **Asimetrik Açıklama Modeli:** Terimlerin karşılıkları çift dilli (Türkçe-Arapça) sunulurken, tanımların yalnızca Türkçe yapılması, eserin hedef kitlesinin iki dil arasındaki geçişkenliğini sınırlayan asimetrik bir yapı doğurmaktadır.

Sonuç olarak, tamamen renkli baskısıyla görselliği önceleyen bu eser, Irak Türkmen eğitim hayatındaki teknik terim boşluğunu doldurmayı amaçlasa da

akademik standartların ve sistematik leksikografinin uzağında kalmış bir "deneme" niteliğindedir.

8) Yerel Ağzların Kayıt Altına Alınması: Altınköprü Şivesi Sözlüğü:

Irak Türkmen sözlükçülüğünün en güncel örneklerinden biri olan Ekber Ahmet Kasap'ın *Türkmençe Sözlükler (Altınköprü'de Türkmen Şivesi)* adlı eseri (2024), diyalektolojik araştırmaların yerel ve mikro ölçekteki derinliğini yansıtmaktadır. Kerkük'te Roaa Basımevi tarafından yayımlanan (179) sayfalık bu çalışma, günümüzdeki Latin alfabesi temelli eğilimlerin aksine, metni tamamen Arap alfabesi üzerine inşa ederek geleneksel bir tutum sergilemektedir.

Sözlüğün makro yapısı, klasik sözlükçülük ile tematik sözlükçülüğün bir terkibi niteliğindedir. "مضمون الكتاب", Arapça "el-Mukaddime", "şehit resimleri", "Altun Köprü'de Türkmen Şivesinde En Yaygın Kullandıkları İkilime Sözler", "Altun Köprüde Türkmen Dilinde Konuşulan Şiveler", "İnsan Vücut Parçaları" bölümlerinin ardından sözlük kısmı başlar. Arapça mukaddime ve "Şehit Resimleri" gibi unsurlarla sosyo-politik bir zemin üzerine oturtulan çalışma; tematik çalışmaların eklenmesiyle zenginleştirilmiştir. Bu tematik bölümler, eserin Altınköprü ağzının yalnızca kelime hazinesini değil, aynı zamanda **kavramsal dünyasını** da tescil etmeyi amaçladığını göstermektedir.

Sözlükte başvuru alfabetik dizilim (Arap harfleriyle P, Ç, G gibi ek sesleri içeren sistem), standart Türkiye Türkçesi ortografisinden ve Irak'taki modern resmî Irak Türkmen alfabesinden ayrılarak yerel fonetik değerleri önelemektedir. Bu sözlükte bulunan "ص، ش، س، ز، ر، د، خ، ح، چ، ج، ت، پ، ب، ا، هـ، ن، م، ل، گ، ک، ق، ف، غ، ع، ط، ی" gibi harfler hem Türkiye Türkçesi'nin standart alfabesinden farklılık göstermekte ve aynı zamanda Irak Türkmenleri ile Irak Cumhuriyeti resmî kurumlarının kullandığı resmî alfabe ile de uyumlu bir yapı sergilememektedir. Örneğin; "باش اوستو" (**üst-baş**), "ئوس" (**us/akıl**) ve Altınköprü'nün coğrafi yapısına (nehir/su) uygun olarak sunulan "اوزومچو" (**yüzümcü/yüzücü**) (Kasap, 2024: 20-22) gibi örnekler, bölgenin semantik dünyasına ışık tutan özgün leksik birimlerdir.

"متفرقة" yani çeşitlilik bölümünün ardından, (157-178) sayfaları arası "Resimli" ek kısmı bulunmaktadır. Sözlüğün sonunda ise yazarın hazırladığı sözlükte kaynak olarak başvurduğu eserler listelenmiştir. Bu kaynaklar ikiye ayrılmaktadır. İlki "اللغات منتخبات في اللامعات الدرر" adlı eser, ikincisi ise "اللغة قاموس" başlıklı kaynaktır. Eserin sonundaki kaynaklar incelendiğinde, müellifin Şemseddin Sâmî gibi klasik Türk sözlükçülüğünün otorite isimlerinden beslendiği görülmektedir. Ayrıca (21) sayfalık "Resimli Ek" bölümü, leksikografik verinin **görsel etnografi** ile desteklenmesi bakımından çalışmanın belgesel değerini artırmaktadır. Sonuç olarak Kasap'ın eseri, Altınköprü ağzının kaybolma riskine karşı bir "dil barajı" işlevi görmektedir.

9) Klasik Miras ve Bölgesel Kimlik: Luğât-ı Türkiyye ve Telâfer Ağzı Sözlüğü:

2024 yılı, Irak Türkmen sözlükçülüğü için iki yönlü bir "hasat yılı" olmuştur. Bir yanda klasik bir mirasın ihyası olan *Luğât-ı Türkiyye...* diğer yanda ise

bölgesel bir ağzın belgelendiği *Telafer Ağzı Sözlüğü*, kütüphanelerdeki yerini almıştır. 19. yüzyıl müelliflerinden Kerküklü Hacı Abdullah Sâfi'nin *Luğāt-ı Türkiyye* adlı eseri, Prof. Dr. Suphi Saatçi editörlüğünde ve Necat Kevseroğlu ile Dr. Önder Saatçi'nin titiz çalışmalarıyla Ekim 2024 tarihinde İstanbul'da neşredilmiştir. Akıl Fikir Yayınları tarafından basılan (416) sayfalık eserin en özgün yönü, el yazması tıpkıbasım ile Türkçe harflerle Latince edilmiş metni bir arada sunmasıdır. Sözlük basılmadan önce Necat Kevseroğlu tarafından "Türkmeneli" gazetesinde kısa bölümler hâlinde yayımlanmıştır. Sözlükte "Sunuş", "Hacı Abdulah Sâfi", "Ön Söz", "Sözlük'teki Kelime Hazinesi", "Müellifin Ön Sözü", "Sözlük", "İndeksler", "Yazma", "Kısaltmalar" ve "İşaretler" bölümlerinden sonra tıpkıbasım kısmına ait ekler yer almaktadır.

Kazancı'nın (2025: 38) yerinde tespitiyle, bu eser standart yazı dili ile yerel ağız dinamiklerinin kesişim noktasında durmaktadır. Bu sözlükte her sözcük standart Türkiye Türkçesiyle yazılmış, ayrıca parantez içinde aynı sözcük Arap alfabesiyle de standart Türkiye Türkçesi şeklinde verilmiştir. Örneğin, "Ağır (أغرى)" (Sâfi; 2024: 31) ifadesi somut bir örnek olarak gösterilebilir. Sözlükte izlenen bu **"çift alfabeli eşleme"** tarihsel metinlerin modern okura aktarılmasında transkripsiyon güvenilirliğini en üst düzeye çıkarmaktadır.

Irak Türkmen sözlükçülüğünün bir diğer güncel verisi, Telâferli şair Rıza Çolakoğlu'nun Ankara'da yayımlanan *Telâfer Ağzı Sözlüğü*'dür (2024). Çolakoğlu'nun şair kimliğinden ziyade bir "kültür taşıyıcısı" olarak hazırladığı bu eser Telâfer ağzının yazıyla kayıt altına alınması açısından önemlidir. Akademisyen ve araştırmacı Mehmet Ömer Kazancı da "Rıza Çolakoğlu'ndan Yeni Bir Eser" başlıklı yazısında, "Rıza Çolakoğlu bir dilci değildir. Fakat dilden de uzak değildir" (Kazancı; 2025: 46) diyerek sözlüğün bir kültür direnci amacıyla yazıldığını ortaya koymaktadır.

Sözlük kısmına geçilmeden önce hem Arapça hem de Türkçe olarak "Önsöz" ve "Özgeçmiş" bölümleri yer almaktadır. Çolakoğlu (192) sayfalık sözlüğü tam bir simetriyle (96) sayfa Latin - (96) sayfa Arap alfabesi iki farklı yazı sistemine ayırmıştır. Eserin ortografik yapısı, *Aynur Sözlüğü* (İngilizce-Arapça-Türkmençe) ile benzerlik göstererek standart dışı fonetik karakterlere (Q, X, Ğ ve uzun ünlüler) yer vermektedir. *Telâfer Ağzı Sözlüğü* adlı sözlüğünde yer verilen "A, Â, B, C, Ç, D, E, F, G, Ğ, H, X, İ, Î, K, Q, L, M, N, O, Ö, P, R, S, Ş, T, U, û, V, X, Z" gibi harfler hem Türkiye Türkçesi'nin standart alfabesinden farklıdır hem de Irak Türkmenleri ve Irak Cumhuriyeti resmî kurumları tarafından kullanılan resmî alfabe ile uyumsuzdur. Ancak bu durum, Telâfer ağzının arkaik ve özgün ses yapısını (Örn: "Arıtmağ:- temizlemek") (Çolakoğlu; 2024: 15) muhafaza etme gayretiyle açıklanmalıdır. Çolakoğlu'nun bu teşebbüsü, Ankara gibi bir akademik merkezde yayımlanması hasebiyle, Telâfer ağzının Türkiye'deki Türkoloji çevrelerine doğrudan ulaştırılması bakımından stratejik bir öneme sahiptir.

10) Bağımlı ve Tematik Sözlükçülük Çalışmaları:

Irak Türkmen leksikografi literatürü, müstakil sözlüklerin ötesinde, belirli disiplinlere odaklanan veya folklorik çalışmaların bir cüzü olarak kurgulanan hibrit eserlerle zenginleşmektedir. Bu kapsamda Hicran Kadioğlu'nun Tuzhurmatu'da yayımlanan *Kuran Kelimeleri* (2012) adlı eseri, dini terminolojinin yerel dildeki karşılıklarını tescil etmesi bakımından dikkate değer bir filolojik girişimdir.

Benzer şekilde, Şemsettin Türkmenoğlu'nun *Türkmen Bohçası (Folkloru)* (2020) adlı eseri, (28) bölümlük devasa yapısı içerisinde sunduğu leksik verilerle, sözlükçülüğü **etnografik bir belgeleme** aracı olarak kullanmaktadır. Yaşar Saçıuzun ve Yılmaz İzzettin Abdioğlu'nun ortak imzalı çalışması *Türkmence Sözlerinde İpin Ucu* (2021) ise deyimler ve arkaik kelimeler üzerindeki odak noktasıyla bu literatürü zenginleştirmiştir. Bu üç çalışmanın ortak paydası olan Arap alfabesi kullanımı, Irak Türkmen kültürel üretiminde geleneksel yazı sisteminin özellikle folklorik ve dini alanlardaki direncinin ve sürekliliğinin sosyolinguistik bir göstergesidir.

Irak Türkmen çalışmalarında sözlük kültürü, yalnızca bağımsız eserlerle sınırlı kalmamış; Abdullatif Benderoğlu, Suphi Saatçi, Necdet Beyatlı, Şemsettin Küzeci, Kemal Beyatlı ve Mehmet Ömer Kazancı gibi duayen akademisyen ve araştırmacıların eserlerine ekledikleri "sözlük/ sözlükçe" bölümleriyle de akademik bir disipline kavuşmuştur. Bu bölümler, uzmanlık alanına dair kavramların Türkmencedeki karşılıklarını sabitleyerek, gelecekte hazırlanacak daha kapsamlı ve standartlaştırılmış sözlükler için zengin bir **taksonomik altyapı** oluşturmaktadır.

SONUÇ ve GENEL DEĞERLENDİRME

Irak Türkmen sözlükçülük geleneği, 1981 yılından günümüze kadar geçen 44 yıllık süreçte, siyasi istikrarsızlıklara ve imkânsızlıklara rağmen niceliksel ve niteliksel olarak dikkate değer bir gelişim göstermiştir. Kâşgarlı Mahmud'un Bağdat'ta attığı tarihsel temeller üzerine inşa edilen bu modern dönem leksikografik faaliyetleri, yalnızca birer kelime listesi değil; aynı zamanda sosyolinguistik bir direnişin ve kültürel kodifikasyonun birer parçasıdır. Yapılan bu kapsamlı inceleme neticesinde şu temel analizlere ulaşılmıştır:

1) Tipolojik ve Tematik Çeşitlilik: Genelden Özele Geçiş:

Irak Türkmen sözlükçülüğü, 1980'li yıllarda genel dil sözlükleriyle (Dakuki ve ark.) başlayan sürecini; zamanla diyalektoloji (Terzibaşı, Hürmüzlü, Kasap), pedagoji (Temel Okul Sözlüğü) ve Fen Terimleri Sözlüğü (Ernay, Bayatlı) gibi alt disiplinlere yaymayı başarmıştır. Bu durum, Irak Türkmencenin sadece bir "ev içi konuşma dili" değil; eğitim, fen bilimleri ve akademi alanlarında da temsil edilme iddiasını kanıtlamaktadır. Özellikle son yıllarda görülen "mikro-diyalektoloji" (Altınköprü, Telafer ağzı çalışmaları), yerel varyantların (ağızların) kaybolma riskine karşı alınmış bilimsel bir önlemdir.

2) Ortografik Çatışma ve Standartlaşma Sorunu:

İncelenen eserlerin en sorunlu alanı, kullanılan alfabe sistemlerindeki tutarsızlıktır. Telaferli Rıza Çolakoğlu sözlüğünün yarısının Latince ve Arap

alfabesi ile yazılmış olması dışında, geri kalan sözlüklerden altı tanesi Latin alfabesiyle, üç tanesi ise Arap alfabesiyle yazılmıştır. Böylece yaptığımız çalışma sonucunda aşağıdaki veriler elde edilmiştir:

❖ **Aynur Sözlüğü** gibi resmî yayınlarda görülen standart dışı harf tercihleri (Q, W, X),

❖ **Hürmüzlü** ve **Çolakoğlu**'nun çalışmalarındaki fonetik transkripsiyon gayretleri,

❖ **Kasap** ve **Türkmenoğlu** gibi müelliflerin Arap alfabesine dayalı geleneksel tutumları, ortaya parçalı bir ortografik manzara çıkarmaktadır. Bu durum, Irak Türkmen entelijansiyası arasında "standart bir yazı dili" ve "birincil alfabe" konusunda henüz tam bir mutabakat sağlanamadığını, bölgesel ve siyasi etkenlerin dil politikalarını doğrudan etkilediğini göstermektedir.

3) Coğrafi Dağılım ve Yayın Merkezleri:

Sözlüklerin basım yerleri (Bağdat (2), Kerkük (4), Erbil (1), İstanbul (3), Ankara) (1)), Irak Türkmen çalışmalarının diasporik ve bölgesel gücünü ortaya koymaktadır. İstanbul ve Ankara merkezli yayınların (Bayatlı, Sâfi, Çolakoğlu) akademik metodolojiye ve baskı kalitesine daha yakın olduğu gözlemlenirken; Kerkük ve Erbil merkezli yerel yayınların "saha verisi toplama" konusunda daha etkin olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, Türkiye ile kurulan akademik köprülerin Irak Türkmen sözlükçülüğünü dünya Türkoloji literatürüne taşıdığını kanıtlar. Ayrıca basılan (11) sözlük arasından sadece (2) sözlüğün Irak devleti tarafından basıldığını da not etmek gerekmektedir.

4) Metodolojik Zafiyetler ve Editoryal Denetim Eksikliği:

Özellikle bireysel çabalarla hazırlanan bazı teknik sözlüklerde (Osman Ernay örneğinde olduğu gibi), leksikografik giriş metinlerinin (önsöz, metodoloji, kaynakça) bulunmaması ve harf dizilimlerindeki sistemsizlik, eserlerin akademik güvenilirliğini zayıflatmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmaların, bireysel teşebbüslerden ziyade; üniversiteler, araştırma merkezleri ve dil kurumları bünyesinde, kolektif bir disiplinle (Ata Terzibaşı'nın eserindeki transkripsiyon hassasiyeti örnek alınarak) yürütülmesi elzemdir.

5) Klasik Mirasın İhyası ve Gelecek Projeksiyonu:

2024 yılında neşredilen *Lugāt-ı Türkiyye* ve Ata Terzibaşı külliyyatı, Irak Türkmen sözlükçülüğünün "köklerine dönerek güçlendiği" bir döneme girdiğini işaret etmektedir. Artık ihtiyaç duyulan, bu dağınık ve farklı sistemlerle hazırlanan verilerin tek bir "**Irak Türkmen Türkçesi Büyük Sözlüğü**" (Grand Dictionary of Iraqi Turkmen) çatısı altında, dijital leksikografi imkânları da kullanılarak birleştirilmesidir.

Sonuç olarak; Irak Türkmen sözlükçüleri, kısıtlı imkânlar ve kurumsal sahipsizlik içerisinde, Türk dilinin bu kadim coğrafyadaki bekasını sağlayan muazzam bir külliyyat oluşturmuşlardır. Bu eserler, sadece bugünün söz varlığını değil, yarının bilimsel çalışmalarına zemin hazırlayacak olan terminolojik altyapıyı da miras bırakmaktadır.

KAYNAKÇA

a. Basılmış eserler:

- 1) Ata Terzibaşı; *Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük I-III*, (Haz. Necat Kevseroğlu), el-Tefsir Basımevi, 1. baskı, Erbil, 2024. 1
- 2) Ata Terzibaşı; *Kerkük Ağzı Türkmençe Sözlük*, Endülüs Basımevi, 1. baskı, Kerkük, 2013.
- 3) Ekber Ahmet Kasap; *Türkmençe Sözlükler (Altinköprü'de Türkmen Şivesi)*, Rua Basımevi, 1. baskı, Kerkük, 2024.
- 4) Habib Hürmüzlü; *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yayınları, 2. baskı, Kerkük, 2013.
- 5) Habib Hürmüzlü; *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*, Kerkük Vakfı Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 2003.
- 6) Hamdi Latif Hayrullah Beşirili; “Irak Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Farklı Anlamlı Ortak Fiiller”, *İklil Journal*, 7. Cilt, Sayı 1, Bağdat, 25 Mart 2026.
- 7) Hicran Kadioğlu; *Kuran Kelimeler*, 1. baskı, Tuzhurmatu, Bahar 2012.
- 8) Hidâyet Kemâl Bayatlı; *Kemâl Türkçe-Arapça Ansiklopedik Sözlük*, Ensar Neşriyat, 1. baskı, İstanbul, Ocak 2011.
- 9) Hüseyin Yare Ahmet el-Caf, Kudret Latif Mahmut, Deniz Mustafa Tevfik, Sirvan Kadir Hacı, Raviye Burhan Edhem, Nibras Taha Ahmet; *Aynur Sözlüğü (İngilizce, Arapça-Türkmençe)*, Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1. baskı, Bağdat, 2013.
- 10) İbrahim Dakuki, Abdullatif Benderoğlu ve Muhammet Hurşit Dakuklu; *Türkçe-Arapça Sözlüğü I-IV*, Kültür ve Tanıtma Bakanlığı Türkmen Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1. baskı, Bağdat, 1981.
- 11) Jasim Zeinulabdeen Jasim; “Kerkük Merkez Ağızlarında Organ Adları”, *İklil Journal*, 7. Cilt, Sayı 1, Bağdat, 25 Mart 2026.
- 12) Kâşgarlı Mahmut; *Dîvânü Lûgati't-Türk*, Kültür ve Tanıtım Bakanlığı, 1. baskı, Ankara, 1990.
- 13) Kerküklü Hacı Abdullah Sâfi; *Luğât-ı Türkiyye*, (Haz. Önder Saatçi ve Necat Kevseroğlu), Akıl Fikir Yayınları, 1. baskı, İstanbul, Ekim 2024.
- 14) Mehmet Ömer Kazancı; “Gün Işığı Görmek İçin Bir Asırdan Fazla Bekleyen Bir Sözlük Luğât-î Türkiyye”, *Kardeşlik*, Türkmen Kardeşlik Ocağı Yayınları, Sayı 374, Yıl 64, Bağdat, 2025.
- 15) Mehmet Ömer Kazancı; “Rıza Çolakoğlu'ndan Yeni Bir Eser”, *Kardeşlik*, sayı 373, yıl 63, Türkmen Kardeşlik Ocağı Yayınları, Bağdat, 2025.
- 16) Mehmet Ömer Kazancı; *Irak Türkmen Edebiyatı Tarihinden Kadife Yapraklar Araştırmalar ve El Yazmaları*, Bengü Yayınları, 1. baskı, Ankara, 2022.
- 17) Nuran Hamza Halil; “Irak Türkmen Türkçesinde İsimlerde “Y” Sesinin Düşmesi Üzerine”, *İklil Journal*, 7. Cilt, Sayı 1, Bağdat, 25 Mart 2026.
- 18) Osman Ernay; *Türkçe-Arapça (Fen Terimleri Sözlüğü)*, Fuzuli Basım ve Yayınevi, Türkmeneli Kültür Merkezi, 1. baskı, Kerkük, 2013.

1) Rawyar Abbas Jaafar al-Jabbari; *Irak Türkmen Romanları Üzerine Bir İnceleme 1915-2018*, Sakarya Üniversitesi, (Yayınlanmış Doktora Tezi), 27 Ekim 2021, Sakarya.

19) Şemsettin Türkmenoğlu; *Türkmen Bohçası (Folkloru)*, Avcı Basımevi, 1. baskı, Kerkük, 2020.

20) *Temel Okul Sözlüğü (İlkokul Birinci Sınıf için)*; (Haz. Mehmet Hürşit Dakuklu, Mevlit Taha Kayacı, Necat Şükür Kevser, Hasan Kevser Rıza), ITC, Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1. baskı, Erbil, 2004.

21) *Türkçe Sözlük*; Türk Dili Kurumu Yayınları, 11. baskı, Ankara, 2011.

22) Yaşar Saçıuzun ve Yılmaz İzzettin Abdioğlu; *Türkmence Sözlerinde İpin Ucu*, 1. baskı, 2021.

٢٣) محسن حسن علي، المخطوطات اللغوية التركية في دار المخطوطات العراقية، مطبعة السيماء، الطبعة الأولى، بغداد، 2017.

b. Şahsî Görüşme:

1) Kemal Beyatlı; Şahsî Görüşme, Saat: 13-00, Kerkük Üniversitesi, İnsanî Bilimler Eğitim Fakültesi, Türkçe Bölümü- Kerkük, 27 Mayıs 2025.

2) Mustafa Ziyâî; Şahsî Görüşme, Saat: 11-30, Zirve Araştırma ve Geliştirme Merkezi, Kerkük, 26 Mayıs 2025.

3) Muhammet Ali Şerif; Şahsî Görüşme, Saat: 09-33, Kerkük Üniversitesi, İnsanî Bilimler Eğitim Fakültesi, Türkçe Bölümü- Kerkük, 09 Ekim 2025.

4) Casım Zeynelabidin Casım; Şahsî Görüşme, Saat: 11-57, Kerkük Üniversitesi, İnsanî Bilimler Eğitim Fakültesi, Türkçe Bölümü- Kerkük, 09 Ekim 2025.

5) Hamdi Latif Hayrullah; Şahsî Görüşme, Saat: 13-45, Kerkük Üniversitesi, İnsanî Bilimler Eğitim Fakültesi, Türkçe Bölümü- Kerkük, 01 Aralık 2025.